

G. Márkus György*

ÖT ÉVVEL A KELETI BŐVÍTÉS UTÁN – ROSSZ KÖZÉRZET EURÓPÁBAN**

„A válság elmélyülése közepette a régi és az új – keleti – EU-tagállamok, ahelyett, hogy a szükséges egység felé közelednének, egyre távolabb kerülnek egymástól. Mindez konfrontációhoz is elvezethet... Kelet-Európának az EU-tól támogatásra és olyan szolidaritásra van szüksége, amelynek a közösség, az együvé tartozás az alapja. Ha Európa vezető politikusai nem találják meg gyorsan és hatékonyan a kelet-európai válságlavinát megállító lehetőségeket, nagy lesz annak a kockázata, hogy évtizedek során elért vívmányok mennek veszendőbe” – írta még márciusban a dán Jyllands-Posten (09.03.02).

2009-nek, a nagy jubileumok évének egyik dátuma május 1.: öt évvel ezelőtt vált valóra az, amit mi itt Közép-Kelet-Európában nem pusztán csatlakozásnak éreztünk, hanem megkínlódott, kiérdemelt és sokáig halogatott megkésett visszatérésnek Európába. (Egy olyan historizálásra hajlamos régióban, ahol előszeretettel hangsúlyozzuk ugyan országainknak mint a barbárokkal szembeni védőbástyáknak a történelmi szerepét, attól viszont igen csak távol vagyunk, hogy szembenézzünk múltunkkal, hogy feldolgozzuk történelmeinket...) Az akkor még széleskörű és lelkes Európa-konszenzus mögött azonban eltérő értelmezések, tartalmak húzódtak meg, amelyeket akkor nem is nagyon tudtunk felismerni, melyek sem elméletben, sem gyakorlatban nem tűntek megkülönböztethetőeknek. A magyar ellenzéki mozgalomban két olyan értelmiségi elitcsoport létezett, melyeknek mindegyike hegemon szerepre törekedett. A nép-nemzetiek mindenek előtt az idegen megszállók és helytartóik elnyomása alóli felszabadulást látták a rendszerváltásban. Az ún. Demokratikus Ellenzék, az emberjogi liberalizmus elkötelezettjei elsősorban a nyugati társadalommodell és az egyéni szabadságjogok átvétele mellett szálltak síkra. S mellettük, vagyis inkább mögöttük ott voltak a „tömegek”, számukra pedig a fogyasztói társadalom anyagi bősége volt a fő elvárás.

A közvélemény-kutatások újabb adatai azt látszanak alátámasztani, hogy az új tagállamok többségében az emberek nem igazán elégedettek a csatlakozás következményeivel. A tagság –

* *főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

** *Ezt az esszét a szerző a Neue Gesellschaft / Frankfurter Hefte folyóirat szerkesztőségének felkérésre németül írta. Az 5. (májusi) számában jelent meg (5–12. o.) Fünf Jahre Osterweiterung –Unbehagen in Europa címmel. A magyar szöveg ennek a fordítása, a kéziratot a szerző április közepén zárta le.*

egyik – keserű mellékíze azzal magyarázható, hogy maga a csatlakozás – másfél évtizeddel a rendszerváltás után – túl későn és nem egyfajta ünnepélyes-szimbolikus aktusként, hanem elhúzódozó és átláthatatlan, kicsinyes és kemény „üzleti” tárgyalások eredményeképpen valósult meg. (A NATO-csatlakozás viszont jóval korábban megtörtént.)

A legtöbb országban – így Magyarországon is – egy ellentmondásos átalakulást figyelhetünk meg az EU iránti szimpátiában. Kezdetben egy a lakosság mintegy háromnegyedét, később kétharmadát átfogó, konszenzuális eufória tanúi lehettünk. S azután minél inkább közeledett a hőn áhitott történelmi fordulat, annál inkább lohadt a lelkesedés. A 2003-as népszavazáson leadott igen-szavazatok 84%-s aránya impozánsnak tűnhet, ha azonban a 45%-os részvételi arányt is tekintetbe vesszük, amely az akkori körben a legalacsonyabb volt, már kevésbé rózsás a kép. A támogatottság és az euroszkepszis mára egyre jobban megmutatkozó kettőssége arra a törésvonalra vezethető vissza, amely Magyarországon mind a politikát, mind magát a társadalmat is mélyre hatóan megosztja. A baloldalon sorakoznak fel – 2006 óta egyre kevesebben – a radikális nyugatosítók, a jobboldalon tömörülnek a nemzeti identitást mindenek fölé emelő tradicionalisták, akikhez a „nemzetek Európája” koncepció áll közel. A régió számos más országában is – bizonyos időeltolódással – bekövetkezett a kijózanodás-kiábrándulás folyamata.

A 2003-as csatlakozási népszavazás és maga a csatlakozás pozitívan hatott ugyan a közhangulatra, 2006-ban azonban a trend tartósan negatívra váltott. Az *Eurobarometer 2008.* őszi adatai azt mutatják, hogy, bár akkor még jóval kevésbé volt érezhető a recesszió, három kelet-európai ország – Lettország, Magyarország és Bulgária – egyértelműen euroszképtikussá vált. A csalódottság leginkább Magyarországra volt jellemző: a szimpatizánsok, az EU-t „jó dolognak” tartók aránya nem volt több mint 27%.

Az éremnek másik oldala is van. Többek között a munkaerő-mobilitásnak köszönhetően a lengyelek 73%-a érzi az integráció előnyeit, az EU 65% számára „jó dolog”. Észtországban a tagság pozitív megítélése a 2001-es 33-ról 2008 őszére 61%-ra emelkedett. Arra pedig okkal kérdezhetünk rá, meddig tart ki a 2008-as optimizmus az olyan, a pénzügyi és a gazdasági válság által érintett vagy veszélyeztetett országokban, mint Románia, Litvánia vagy akár Szlovákia.

Ha a kevésbé elégedett országokat elemezzük, mint amilyen Magyarország is, először is arra mutathatunk rá, hogy a magyarokat egy hármass válság kumulálódása sújtja.

Először is, folytatódik az a társadalmi-gazdasági transzformációs válság, amely 2002 óta egy kultúrharccal jár együtt, s ez blokkolja a politikum probléma-megoldási képességét. A multinacionális tőke ereje és az autochton szegmensek gyengesége, a számottevő szegénység, az egyenlőtlenségek nyomán kialakult a lakosság politikailag motivált megosztottsága a népnemzeti és a „szoclib” szubkultúrákra. Egy nyugatbarát és européer elitista „baloldallal”, amely piacosít és deregulál, szemben áll egy nem ritkán antikapitalista kvázi-populizmus jegyében politizáló jobboldal. S erősödik egy olyan radikális nem-demokratikus politikai kultúra, amely erőszakos cselekedetekkel, zavarkeltéssel, hőzöngéssel, nacionalista és rasszista attitűdökkel a társadalmi középre hatol be. S mindennek kontextusa az általánossá váló társadalmi anómia.

Másodsorra, itt van a csatlakozási válság, amelynek jegyében az eladósodott országnak a maastrichti kritériumok és a washingtoni konszenzus által legitimált megfegyelmezése súlyosbítja az amúgy is megoldatlan társadalmi-gazdasági bajokat. Mindez kielezi a már meglévő szociális feszültségeket és dezintegrációs tendenciákat. Megmutatkozik a meglévő intézmények gyengesége és a tagsággal járó követelmények közötti diszkrépancia.

Harmadszorra, az EU tagjaként Magyarország oly módon vonódik be magának Európának a válságába, hogy elmarad a társadalmi-gazdasági konvergencia, de analóg folyamatok játszódnak le a szerepét veszítő politikum tekintetében.

Az eurózónán kívül rekedt új tagországok – a „mag”-Európától elkülönülő „perem”-Európa – tipikus félperifériaként különösen kiszolgáltatott a válsággal szemben. Kilátásaik egyre romlanak. Méghozzá annak következtében, hogy a „rég” Európában egyre inkább teret nyernek a nemzeti és kollektív önzések. Egyrészt az EU meghatározó országaiban, másrészt az európai intézményekben olyan politikai erők válnak hangadóvá, vagy legalábbis tartani lehet egy ilyen folyamattól, amelyek nem csak „egyszerűen” protekcionista módon viselkednek a keleti országokkal szemben, hanem végső soron arra törekednek, hogy az eurózána határán egyfajta új vasfüggönyt eresszenek le (nem kizárt azért, hogy így hárítsák át saját terheik egy részét).

Fel kell tennünk a kérdést: mi is történt az EU-ban a keleti nyitás és a válság kezdete közötti időszakban. Felsorolhatnánk itt az oly sokszor ismételt, unalomig ismert témákat, mint amilyen az alkotmányozási válság, a költségvetés körüli kötélhúzások, az eldöntetlen vita bővítés és mélyítés viszonyáról, a pozíciókért folytatott harcok stb. Ehelyett bizonyos társadalmi okokra irányítanánk a figyelmet, amelyek kiválthatták azt, hogy megszűnt vagy legalábbis megszűnőben van az a hosszú éveken át tartó helyzet, amelyben Európát még legitímálta egy „csöndes többség”. Különösen így van ez az oly sok (nyugat-)európai polgárt sokkoló *big-bang*-jellegű bővítés óta. Még mielőtt kitört volna a pénzügyi és gazdasági válság, már érezni lehetett, hogy hitelét veszti a „Mindnyájan egy csónakban ülünk...”-jellegű retorika. S ez nem csupán az Unió szintjén volt tapasztalható, hanem az alatt is: az európai országok politikai rendszereiben és társadalmaiban.

Hosszú tanulmányokat, terjedelmes könyveket írtak és írnak arról – olyan szerzők, mint a német *Ulrich Beck*, a brit *Anthony Giddens* vagy az amerikai *Manuel Castells*, hogy csak ezt a három kiemelkedő szociológust említsük – miért következik be az, hogy az ipari kapitalizmus osztálytársadalmaira jellemző „Első Modernitás” összeegyeztethetlenné válik a posztindusztriális „Új Modernitással”. Erre a Második Modernitásra az indeterminitás, vagyis a rendszer-jelleg és a tervezhetőség eróziója, a hálózatok és a *patchwork*ök a jellemzőek. A kulturális identitások, a kulturális kódok meghatározó tényezőkké válnak. Annak ellenére, hogy társadalmainkban ez a kétfajta modernitás – ha nem is békésen, de – egymás mellett él... Talán éppen az az Európai Unió egyik fő problémája, hogy a maga ó-modern architektúrájával és többségében ó-modernül gondolkodó vezető elitjével egy új világot próbál teremteni és uralni.

Mindezzel a hagyományos néppártok is szembesülnek, amennyiben elavulóban levő törésvonalakhoz kötődnek. Ami pedig a globalizációhoz és az európaizálódás kihívásaihoz való viszonyulásukat illeti, elhalványulnak közöttük a politikai különbségek. Holott napjainkban mind a társadalmi-gazdasági, mind a kulturális – igazán fontos – konfliktusok azok körül a nagy kérdések körül alakulnak ki, amelyeket egyrészt a globalizáció, másrészt a modernitás átalakulása hoz magával. Egyszerre jelentkeznek és egymáshoz kapcsolódnak egyrészt a kulturális identitások elvesztésének és új jelentkezésének konfliktusai, másrészt az új-régi nyertesek és az új-régi vesztesek közötti törésvonalak. (Mindezek az ellentmondások azonban ritkán tudatosulnak.) A központi meghatározó törésvonal a nyitás és a bezárkózás, a határok meghaladása és a határok meghúzása között alakul, s eközben a kulturális megosztottság maga alá rendeli a gazdasági-társadalmi ellentéteket. Ezt tükrözi az a jelenség, hogy mind nyugaton, mind keleten sikerrel mozgósítanak azok a „nyitással”, a szupranacionalitással szemben álló többnyire populista erők, amelyek újraindítják a pártok közötti verseny tartalmát és szerkezetét.

Egyes közép-kelet-európai országokban, mint Magyarországon, már a rendszerváltás kezdetekor a pártrendszernek egy olyan modellje alakult ki, amelyben döntő szerepe van a nyitás

és a befelé fordulás közötti törésvonalnak. S a *good guys*nak tartott vagy magukat azoknak tartó progresszívek eközben piacósítanak, deregulálnak, áramvonalasítják, szűkítik a jóléti rendszert. A *bad guys* hírében álló nacionalisták meg közbiztonságot és szociális biztonságot ígérnek. Magyarországon, akár csak Lengyelországban, elvesztik szavazóikat a „jófiúk”, szavazatokat szereznek a „rosszfiúk”.

Az Európai Unió végül is politikai formáció. Képes lehet az önzések visszaszorítására s dönthet a pénzpiacok nemzetek feletti szabályozása mellett. Képes lehet arra, hogy megakadályozza „mag”-Európa bezárkózását, elkülönülését, s arra, hogy szolidárisan viszonyuljon a keleti tagállamokhoz. De arra is, hogy másképp cselekedjen.